

Nieuwe Filosofie

Jan van Eijck

Eerste versie: voorjaar 1999
Tweede versie: voorjaar 2002

Zum Philosophieren sind die zwei ersten Erfordernisse diese: erstlich, daß man den Mut habe, keine Frage auf dem Herzen zu behalten; und zweitens, daß man alles das, *was sich von selbst versteht*, sich zum deutlichen Bewußtsein bringe, um es als Problem aufzufassen.

Arthur Schopenhauer

Om tot filosoferen te komen luiden de twee eerste vereisten als volgt: in de eerste plaats dat men de moed heeft geen enkele vraag uit de weg te gaan, en in de tweede plaats dat men zich alle zaken *die vanzelf spreken* helder voor de geest haalt, om ze als probleem op te kunnen vatten.

Hoofdstuk 1

Hoog tijd voor iets nieuws

We leven in een dolgedraaide wereld, ook al willen we dat meestal niet weten. In de loop van de geschiedenis van onze beschaving heeft het inzicht dat de wereld niet deugt stevast geleid tot terugtrekkende bewegingen binnen zelf gecreëerde burchten van orde en redelijkheid. Terwijl buiten de muren de barbarij woedde wijdden kloostergemeenschappen en universiteiten zich aan contemplatie en onderzoek en hielden zo de fakkel van de cultuur brandende. Terwijl buiten de waanzin regeerde werd binnen in weldadige rust en stilte de wijsheid gekoesterd.

Deze keer zal die strategie helaas niet meer kunnen werken. We leven nog steeds in een boze wereld, maar we leven niet meer in een wereld waar je je uit terug kunt trekken in het stille isolement van een leven van contemplatie en orde. De speeltuin waar Archimedes zijn cirkels in het zand trok, waar Aristoteles wandelde met zijn leerlingen, waar Newton zijn appel zag vallen, waar Kant in diep ontzag naar de sterrenhemel opkeek, en waar Einstein speculeerde over het wezen van ruimte en tijd, die speeltuin bestaat nog wel, maar hij ligt niet meer op een beschutte plaats. Wetenschap beoefenen als ware het een kinderspel, helaas, dat zal niet meer gaan. Het nieuwe beeld is dat van de zinkende Titanic waar we met zijn allen opzitten, en waar ook de ontwerpers en ingenieurs die tekenden voor de briljante technologie meegaan naar de kelder.

Om te geloven in exponentiële groei in een eindige wereld moet je ofwel een idioot zijn of een econoom. Tegen beter weten laten onze politici nog steeds hun koers bepalen door de economische waanzin van de grenzenloze groei. Ze kunnen niet anders, want voor een andere koers dan een van maximale economische expansie is geen politiek draagvlak. Die waanzin moet stoppen, maar dat kan alleen wanneer we met zijn allen tot bezinning komen. Tot bezinning komen wil zeggen: leren zien dat we allemaal voor elke ademtocht afhankelijk zijn van dezelfde wondermooie blauwe planeet, leren zien dat ons collectieve handelen van invloed is op wat er met die planeet gebeurt, en tenslotte: de verantwoordelijkheden die dat voor elk van ons met zich meebrengt onder ogen leren zien en ernaar leren handelen.

Nieuwe filosofie is een aansporing om een collectief proces van tot bezinning komen op

gang te brengen. De situatie is ernstig, maar daar staat tegenover dat de kansen op een omslag ook buitengewoon gunstig zijn. Nooit stonden zoveel maatschappelijke zekerheden tegelijk op de helling. Nooit eerder begon bij zoveel mensen het besef te dagen dat het *niet* stellen van vragen als ‘Wat willen we met ons leven?’, ‘Wat hebben al onze levens met elkaar te maken?’, ‘Wat voor gevolgen heeft onze manier van leven voor onze planeet?’ ons in groot gevaar heeft gebracht. Nooit eerder was de speelruimte voor het overwegen van nieuwe antwoorden op oude en nieuwe vragen zo groot.

Toen Spinoza in 1670 zijn Theologisch Politiek Tractaat publiceerde keek hij wel uit om daarbij zijn echte naam te vermelden. Dat was niet onverstandig van hem, want er stak onmiddellijk een storm van verontwaardiging over het boek op. Toch stelde het Theologisch Politiek Tractaat alleen op rustige toon een aantal heel redelijke vragen over de toen heersende godsdienstige en politieke opvattingen.

Nu, iets meer dan drie eeuwen later, kun je vragen wat je wilt, ter discussie stellen wat je wilt, en het allemaal van de daken schreeuwen zonder dat iemand je een strobreed in de weg legt. Het risico van belachelijk of absurd of wereldvreemd gevonden te worden is het grootste gevaar dat je loopt. Daar valt gelukkig goed mee te leven. Laten we profiteren van die zegenrijke vrijheid, en er eindelijk met zijn allen constructief mee aan het werk gaan. Laten we de vragen die er voor ons samenleven op de planeet Aarde toe doen eindelijk eens gaan stellen, laten we ze telkens opnieuw blijven stellen, en laten we anderen er zachtzinnig maar aanhoudend toe aanzetten om ze te gaan stellen en te blijven stellen.

De vragen waar het hier om gaat zijn vragen die geen ‘juist antwoord’ hebben. De oude filosofie vond dat je ze dan niet hoefde te stellen. De nieuwe filosofie weet dat er vragen zijn die weliswaar geen definitief en eensluidend antwoord hebben, maar die moeten worden gesteld, door iedereen, en telkens weer, omdat alleen dat ons bewust maakt van hoe we handelen, en van wat de gevolgen zijn van ons handelen. Dat is de enige manier om de stap te zetten van een primitieve cultuur die zich blind ontwikkelt naar een samenleving van bewust naar wijsheid strevende individuen, een samenleving die een heldere koers kan gaan varen omdat haar leden elk voor zich het heft van hun leven bewust in handen hebben genomen. En dat is waarlijk een stap vooruit, naar een nieuwe wereld van ongekende mogelijkheden.

Filosofie is streven naar wijsheid, zoeken naar antwoorden op vragen die er werkelijk toe doen. Een betere methode daarvoor dan de volgende is nooit gevonden. Stel jezelf een vraag, en loop daar een tijd mee rond. Denk na over de mogelijke antwoorden die je zou kunnen geven, overweeg die antwoorden met gebruikmaking van hoofd en hart, bespreek die antwoorden met anderen, kijk welke antwoorden de toets van je eigen kritiek (geholpen door de kritiek van anderen) kunnen doorstaan, en overweeg welk antwoord het best zou kunnen dienen als voorlopig richtsnoer voor je doen en laten. Als deze bespiegeling aanleiding geeft tot nieuwe vragen, ga dan met die vragen verder. Ga door tot je voorlopig tevreden bent over de antwoorden.

Of er bij het volgen van deze methode antwoorden worden gevonden die voor iedereen en

altijd gelden mag worden betwijfeld. De geschiedenis van de filosofie geeft daarvan in elk geval geen voorbeelden. Maar daar gaat het niet om. Ieder vindt eigen antwoorden, en alle antwoorden zijn voorlopig. Alle reden om bij het filosoferen de nadruk op de vragen te leggen, en niet op de antwoorden. Geen reden om bij het filosoferen niet helemaal bij 'Af' te beginnen.

Om te benadrukken dat we onze inspanningen om tot bezinning te komen starten in een situatie die wezenlijk nieuw is, noemen we ons pogen *nieuwe filosofie*. Die nieuwe start moet niet met al te veel ernst worden genomen: iemand die zelf nog in de oude garde heeft meegevochten [1] past het niet daarvan met al te veel tromgeroffel afscheid te nemen.

Spelregels

Filosofisch speculeren ('bespiegelen') wordt in de nieuwe filosofie vervangen door een proces van elkaar een spiegel voorhouden met behulp van vragen stellen en suggestieve antwoorden overwegen. Die spiegel moet dan wel zo worden gehouden dat je er ook iets in kunt zien. De volgende spelregels kunnen dienen om het proces profijtelijk te laten verlopen.

1. Nieuwe filosofie dient te worden beoefend als een persoonlijke uitdaging, niet als een academische discipline. Het is een proces, geen product.
2. Alle middelen om tot nieuwe antwoorden te geraken zijn geoorloofd. Er is geen reden om te denken dat er een 'patent' methode is om tot nieuwe antwoorden te komen. Vijfentwintig eeuwen filosofie heeft niet tot zo'n patentmiddel geleid. Nieuwe filosofie pretendeert in elk geval niet over dit patent te beschikken.
3. Alle vragen mogen worden gesteld. Ook suggestieve vragen of (zogenaamd) misleidende vragen of aanstootgevende vragen zijn toegestaan. Aanstoot nemen aan een vraag mag ook. Wie op een vraag geen antwoord wenst te geven heeft daartoe altijd het recht.
4. Er zijn geen antwoorden die bij voorbaat verdacht zijn. Nieuwe filosofie is niet politiek correct.
5. Nieuwe filosofie ondermijnt de gevestigde orde. Dit is heilzaam, want een samenleving die vragen over haar hoe en waarom niet tolereert deugt niet. Elke samenleving staat of valt met het bewustzijn van haar individuen, en heeft dus alle belang bij verruiming van individueel bewustzijn.
6. Alle antwoorden zijn voorlopig en persoonsgebonden. Niemand is belachelijk omdat hij een antwoord accepteert dat voor mij niet acceptabel is. Autonomie bij het kiezen dient te worden gerespecteerd. De keus van een ander hoeft niet te voldoen aan mijn norm van redelijkheid.

7. Wie voorlopig niet verder wil vragen heeft daartoe altijd het recht. Wie voorlopig zekere vragen niet onder ogen wil zien heeft daartoe altijd het recht. Iedereen besluit zelf hoeveel onzekerheid hij in zijn leven wil toelaten.
8. Proberen jezelf of een ander ervan te overtuigen dat een bepaalde vraag niet goed gesteld is mag.
9. Er is geen reden om het proces altijd met een antwoord te willen afsluiten. Het proces kan ook tot het inzicht leiden dat je een belangrijke vraag voorlopig niet bevredigend kunt beantwoorden. De praktijk bewijst dat het heel goed mogelijk is te leven met belangrijke vragen voorlopig onbeantwoord.
10. Nieuwe vragen kunnen altijd leiden tot herziening van eerdere antwoorden. Het proces is nooit definitief afgesloten.

De oude filosofie die zocht naar filosofische zekerheden, geldend voor iedereen en voor altijd, heeft nooit een maatschappelijke rol van betekenis gespeeld. Ook aan de universiteiten is het vak filosofie altijd een zorgenkind geweest. Verwonderlijk is dat niet. Een bezigheid die iets onmogelijks pretendeert (vijfentwintig eeuwen kwadratuur van de cirkel) of die niets pretendeert (driekwart eeuw waarschuwen dat we bepaalde vragen beter niet kunnen stellen, omdat ze onzinnig zijn) is geen geschikt fundament voor menselijke samenlevingsvormen, en geen geschikt tegengif tegen wetenschappelijke overspecialisatie.

De nieuwe filosofie houdt daarentegen een aanzienlijke maatschappelijke belofte in. Als het tot het standaard curriculum van elke basisschool, van elke beroepsopleiding, van elke middelbare school en van elke universiteit zou horen om onsystematisch te reflecteren op de vragen die er echt toe doen (omdat ze te maken hebben met 'hoe richt ik mijn leven in?') zou onze samenleving in een luttel aantal jaren worden getransformeerd.

Hoofdstuk 2

‘Af’

Een katechismus is een lijst van vragen naar de bekende weg: alle vragen hebben een goed antwoord, net als bij het theorie-examen van de eisen voor rijvaardigheid. Je kunt slagen door de goede antwoorden van buiten te leren. De eerste vraag uit de rooms Katholieke katechismus van mijn jeugd luidde:

Waar toe zijn wij op aarde?

De rooms Katholieke katechismus gaf vervolgens het voor iedere rooms Katholiek geldige en definitief goede antwoord.

Als filosofische vraag is deze eerste katechismusvraag uitstekend. Ze wordt echter door vele filosofen niet meer gesteld. Het feit dat wij die vraag wel stellen onderscheidt ons van de oude garde. Wij zijn de nieuwe filosofen. We schrikken niet terug voor de vragen die er echt toe doen, maar we zijn niet tevreden met de standaard antwoorden, volgens welke katechismus dan ook. Belangrijker: we zijn ook niet meer uit op het vinden van een nieuw *definitief* en *voor iedereen geldig* antwoord.

De R.-K. katechismus beschouwde haar antwoord op de ‘Af’ vraag als definitief, en algemeen geldig, of in elk geval geldig voor alle rooms Katholieken. Dat klinkt al een beetje in de vraag door. Want wie zijn die ‘wij’? Alle mensen? Alle rooms Katholieken?

Een versie van de vraag waar in doorklinkt dat het antwoord niet definitief en voor iedereen geldig hoeft te zijn, zou kunnen zijn:

Wie ben ik? Wat wil ik met mijn leven?

De pretentie dat we een antwoord zouden kunnen vinden op zo’n vraag die voor iedereen geldig is zetten we overboord. De pretentie dat het antwoord op zo’n vraag definitief zou kunnen zijn ook. Het streven van de nieuwe filosofie is bescheiden maar realistisch: meer helderheid verwerven over onze eigen antwoorden op belangrijke vragen. Daarbij zijn alle middelen geoorloofd, en is elk voorlopig antwoord dat een stap vooruit betekent ten opzichte van onze eigen vorige antwoord goed.

Wie bepaalt of een antwoord een stap vooruit is ten opzichte van ons vorige antwoord? Dat bepalen we zelf! Wie bepaalt of we voorlopig voldoende helderheid hebben om verder te kunnen? Dat bepalen we zelf!

Nogmaals: ‘Af’

Hier is een voorbeeld lijstje van mogelijke antwoorden op de ‘Af’ vraag (een van de antwoorden is dat van de R.-K. katechismus):

- ‘Ik ben bezig zo goed mogelijk piano te leren spelen, en als ik daarna van spelen mijn beroep kan maken ben ik de gelukkigste mens die er is.’
- ‘Ik wil een film maken over mijn eigen leven die de wereld versted doet staan.’
- ‘Ik wil eerst mijn proefschrift over mathematische logica afmaken, en daarna professor worden en zoveel mogelijk roem oogsten in mijn vak.’
- ‘Mijn doel in het leven is eerst zo snel mogelijk rijk worden, en dan al dat geld zo stijlvol mogelijk uitgeven. Ik wil zoveel mogelijk genieten.’
- ‘Ik wil tot mijn dertigste zoveel mogelijk vrouwen versieren. Daarna zie ik wel verder.’
- ‘Ik wil zo goed mogelijk voor mijn man en kinderen zorgen.’
- ‘Ik zit nu in een rolstoel en ben aan het revalideren. Ik wil weer kunnen lopen. Daarna zie ik wel verder.’
- ‘Wij zijn op aarde om God te dienen en daardoor hier en hiernamaals gelukkig te worden.’
- ‘Wij zijn op aarde (of in elk geval in Nederland) om zoveel mogelijk te consumeren, en daarmee de economie draaiend en de werkgelegenheid op peil te houden.’
- ‘Doel in het leven? Nou nee, maar heeft u misschien een knaak voor me?’
- ...

Uit de voorbeelden blijkt dat antwoorden voorlopig mogen zijn. Ze kunnen individueel (‘ik ben ...’, ‘ik wil ...’) of collectief zijn (‘wij zijn ...’, ‘wij willen ...’). Wat is jouw voorlopig antwoord? Sluit je je aan bij een collectief antwoord? Zo ja, waarom? Of formuleer je liever een privé versie? Wat is beter: aansluiting zoeken bij een collectief antwoord, of proberen een privé antwoord te formuleren en daarnaar te leven? Waarom?

Zinnige en onzinnige vragen

Als je vindt dat de vraag bij ‘Af’ een vraag is die je je beter niet kunt stellen: waarom dan niet? Omdat je nooit een definitief antwoord zult vinden? Maar dat geldt voor de vraag ‘Hoe laat is het?’ ook, en dat is toch een heel zinnige vraag. Omdat mensen het er nooit over eens blijken te worden? Maar als we nu eens met elkaar afspreken dat dat ook niet hoeft?

Vragen kunnen van verschillende aard zijn. ‘Hoe laat is het?’ is van een andere aard dan ‘Waartoe dient een kompas?’ of ‘Wat vind je van het gedrag van Bill Clinton?’ of ‘Kunt u mij de weg naar Hamelen vertellen?’

Van welke aard is de vraag bij ‘Af’? Stel dat jij de vraag op een andere manier beantwoordt dan je buurman, moet het dan zo zijn dat minstens een van die antwoorden fout is? Zou het niet zo kunnen zijn dat het waartoe van jouw op aarde zijn een ander is dan het waartoe van de buurman, of dat van Bill Gates of Bill Clinton?

Kun je je voorstellen dat iemand zichzelf de vraag ‘Waarom ben ik eigenlijk hier op aarde?’ stelt en tot de conclusie komt: ‘Ik heb geen flauw idee; ik weet alleen dat er niemand op me zit te wachten’? Is dat een verontrustende conclusie? Of is het juist een bevrijding? Waarom?

Belangrijke en onbelangrijke vragen

Wat maakt de ene vraag belangrijker dan de andere? Moet je daarvoor terug naar ‘Af’? Of juist niet? Is de vraag bij ‘Af’ volgens jou een belangrijke vraag?

Zijn de belangrijkste vragen altijd de vragen die het moeilijkst te beantwoorden zijn? Of weet je een voorbeeld van een belangrijke vraag waarop (voor jou) het antwoord heel gemakkelijk te geven valt?

Riskante en onschuldige vragen

Ouders zeggen vaak tegen hun kinderen: ‘Je moet niet zoveel vragen, want kinderen moeten niet alles willen weten.’ Mee eens? Waarom (niet)? En hoe zit dat met volwassenen?

Kun je voorbeelden geven van vragen waarop je het antwoord liever niet zou willen weten? Van soorten vragen waarvan je liever zou willen dat ze niet werden gesteld?

Vragen over onze eigen toekomst ervaren we soms als gevaarlijk. ‘Dokter, ben ik ernstig ziek?’, dat vindt vrijwel iedereen een zeer riskante vraag. Als je ongeneeslijk ziek zou zijn zou je dan van de dokter willen horen hoelang je nog te leven had, of juist niet? Waarom?

En hoe staat het met vragen van jouzelf over je eigen persoonlijk leven, bij voorbeeld

over je eigen verleden? Wat vind je van: ‘Blijven tobben over het verleden heeft geen zin. Concentreer je liever op het heden!’? Hoe maak je onderscheid tussen ‘stilstaan bij je eigen doen en laten’ en ‘tobben’?

Kan het in het belang van de samenleving zijn dat zekere vragen over hoe de staat zijn doelen bereikt niet worden gesteld? De acties van de geheime dienst? Of is het immoreel voor een staat om er een geheime dienst op na te houden? Waarom? Andere voorbeelden?

Impertinente vragen

Vragen van anderen over jouw persoonlijke leven kunnen bedreigend of onaangenaam zijn. Heeft iedereen het recht om alles van je te weten? Waarom (niet)? Wat kun je doen wanneer iemand je iets vraagt waarop je liever geen antwoord geeft? Boos worden: ‘Dat zijn jouw zaken niet!’? Helemaal niets zeggen? Een leugentje verzinnen? Glimlachen en een wedervraag stellen: ‘Waarom zou je dat eigenlijk willen weten?’? Nog iets anders? Welke reactie vind je het beste? Waarom?

Paul de Leeuw had ooit op televisie een gesprek met monseigneur Bär, de toenmalige bisschop van Rotterdam. De Leeuw: ‘Leuk hoor, om zo maar met een bisschop in gesprek te zijn. Mag ik eens vragen, wordt een bisschop weleens geil?’ Vind je dat De Leeuw die vraag had mogen stellen? Het antwoord van Bär: ‘Ja, dat zijn van die vragen waar je het eigenlijk alleen in een gedeelde vroomheid met elkaar over kan hebben. Mag ik eens een tegenvraag stellen: Geloof jij in God?’ Goed antwoord van de bisschop? Of vind je dat Bär helemaal niet met De Leeuw in gesprek had moeten gaan? Waarom (niet)?

Hebben journalisten het recht om vragen te stellen over het persoonlijke leven van politici, bij voorbeeld over hun sexuele escapades? Waarom (niet)? Op welke informatie over bekleders van openbare functies heeft het publiek recht, op welke niet? Heeft een bekleder van een openbare functie evenveel recht op bescherming van zijn privacy als een willekeurige burger? Waarom (niet)?

Desi Bouterse zou weleens kwaad kunnen worden om de impertinentie van een vraag naar de decembermoorden uit 1982. Wie maakt uit of een vraag impertinent is?

Bruikbare en onbruikbare antwoorden

Bruikbaarheid is een relatie tot een gesteld doel. Of een antwoord bruikbaar is hangt af van het doel dat de vragensteller met zijn vraag voor ogen heeft. Op de vraag ‘Hoe kom ik bij de Stopera?’ is het antwoord ‘Ga hier bij de sexbioscoop linksaf, loop de straat door, en steek de brug over’ een bruikbaar antwoord, want het antwoord helpt de vragensteller bij het bereiken van zijn doel — de weg naar de Stopera vinden.

Wat zou het doel kunnen zijn van het stellen van de vraag bij ‘Af’? Wat zou — in relatie tot dit doel — een bruikbaar antwoord kunnen zijn op de vraag bij ‘Af’?

Ware en onware antwoorden

Waarheid is overeenstemming met hoe het is. De werkelijkheid is alles wat er is. Als iemand iets beweert dan is wat hij zegt waar als het zo is, en niet waar als het niet zo is. Werkelijkheid en waarheid hebben dus alles met elkaar te maken. Als er geen werkelijkheid was zou er geen waarheid kunnen bestaan. Als wij de werkelijkheid niet zouden kunnen kennen zouden we geen ware van onware antwoorden kunnen onderscheiden.

Waarheid is niet iets om quasi-diepzinnig over te doen. Hier is een voorbeeld van een vraag met een waar antwoord. Vraag: ‘Wie is in 1999 staatshoofd van Nederland?’ Antwoord: ‘koningin Beatrix.’ Dit antwoord is waar omdat het werkelijk zo is dat Beatrix in 1999 koningin is van Nederland.

Geloof je dat de berichten in De Volkskrant (NRC-Handelsblad, Trouw, De Telegraaf) over het algemeen waar zijn? Waarom (niet)?

Zijn bruikbare antwoorden altijd waar? Zijn ware antwoorden altijd bruikbaar? Kun je een situatie bedenken waarin een onwaar antwoord op een vraag bruikbaar is dan een waar antwoord?

Inzicht

Wat betekent ‘inzicht’? Hoe verwerf je inzicht? Heeft het iets te maken met het jezelf stellen van vragen?

Kun je je trainen in het verwerven van inzicht in wat goed voor je is en wat niet? Hoe? Of is het leven zelf de training? Hoe maak je het best gebruik van de lessen? Kun je ook van mislukkingen iets leren? Hoe?

Zekerheid en onzekerheid

Hoe kun je nagaan of iets (een antwoord op een vraag) waar is? Opzoeken in een encyclopedie? Navragen wat je ouders ervan vinden? Luisteren naar de Paus? Rustig nadenken? Zelf nagaan of het zo is? Hoe?

Kun je een voorbeeld noemen van iets waar je een tijdlang heilig van overtuigd was, maar dat later onwaar bleek te zijn?

Om je op weg te helpen zijn hier een paar kandidaten. ‘Winnie Mandela was een voortreffelijk strijdster tegen apartheid.’ ‘CFK-s zijn niet schadelijk voor het milieu.’

Kun je een voorbeeld noemen van iets waar je nu heilig van overtuigd bent en waarvan je bovendien absoluut zeker van weet dat je nooit zult hoeven zeggen: ‘Foutje, ik heb me toch vergist.’ Kun je ook aangeven waar je zekerheid dat je je mening nooit zult hoeven herzien in dit geval op berust?

Waarheid van onwaarheid onderscheiden

Een radiolaborant kan uit een röntgenfoto aflezen of de longen op de foto gezond zijn, maar een leek ziet niets. Een wiskundige ziet dat een wiskundig bewijs klopt, maar een leek begrijpt er niets van. Door een opleiding te volgen tot radiolaborant of tot wiskundige leer je op je nieuwgekozen vakgebied waarheden van onwaarheden onderscheiden, terwijl je dat onderscheid voorheen niet kon maken. Bijna iedere opleiding traint je om op een specifiek gebied beter waarheid van onwaarheid te onderscheiden: je wordt door de training deskundige op dat gebied.

Zou je je ook kunnen trainen in nadenken over de vraag bij 'Af'? Zo ja, hoe? Zo nee, waarom denk je dat dat niet kan? Omdat de vraag niet van het soort is dat ware en onware antwoorden heeft? Denk je dat iedereen over de vraag bij 'Af' even goed nadenkt? Zou het je leven kunnen veranderen als je er beter over zou leren nadenken? En hoe zou je zoiets kunnen leren?

Hoofdstuk 3

Een goed leven

Is er verschil tussen een goed leven en een goed leventje?

Wat is jouw ideaal van een goed leven? Denk je dat je op weg bent om dat ideaal te verwezenlijken? Als je er in slaagt dat ideaal te verwezenlijken, waaraan of aan wie is dat dan te danken? Als je er niet in slaagt dat ideaal te verwezenlijken, waaraan of aan wie ligt dat dan?

Is er een ervaring die je graag zou willen hebben, of een gebeurtenis die je zou willen meemaken? Wat onderneem je om die ervaring of die gebeurtenis werkelijkheid te laten worden?

Zijn er bepaalde voorwaarden die vervuld moeten zijn om een goed leven te kunnen hebben? Is een goede gezondheid een voorwaarde? Een goede baan? Een mooi huis? Een partner die begrip voor je heeft? Andere voorwaarden? Denk je dat dit randvoorwaarden zijn die voor iedereen gelden?

Kun je iets bedenken dat je niet doet maar waarvan je vindt dat je het eigenlijk zou moeten doen? Wat houdt je tegen om het te doen?

Stel, je wint de staatsloterij. Het is een flinke knaller: er wordt ineens een miljoen gulden bijgeschreven op je rekening. Wat denk je, zou dit de kwaliteit van je leven verbeteren, of juist niet? Waarom? Heb je een idee wat je met het geld zou doen?

Verleden, nu, en toekomst

Leef je in het nu? Of begrijp je de vraag niet? Wat zou 'in het nu leven' kunnen inhouden?

Levenstaken

Kun je een lijstje geven van de belangrijkste taken die je in dit leven hebt? De hypotheek aflossen? Je studie afmaken? Zorgen dat je je ouders niet teleurstelt? Je partner tevreden houden? Zorgen dat je kinderen niet voor galg en rad opgroeien? Het familiekapitaal verstandig beheren? Voldoen aan de eisen van je werkgever? Zorgen dat je carrière goed verloopt? Andere taken? Taken van een heel andere aard? Welke van deze taken zijn door anderen opgelegd?

Kun je een taak noemen die je belangrijk vindt en die je jezelf hebt opgelegd, en die je in dit leven graag zou willen volbrengen? En denk je dat het gaat lukken? Kun je je iets voorstellen bij 'je leven in dienst stellen van een ideaal'?

In de wieg gelegd voor...

Wat betekent het om 'voor iets in de wieg gelegd' te zijn? Als we zeggen dat Johan Cruyff in de wieg gelegd was voor voetbal bedoelen we dat hij voor voetbal al heel vroeg een zeer bijzonder talent vertoonde. Is iedereen voor iets in de wieg gelegd? Of zijn er mensen die gewoonweg nergens voor deugen?

Erachter komen waar je voor in de wieg bent gelegd... , bestaat daar een methode voor?

Kiezen

IJs of fruit toe? Is dat voor jou een vrije keuze? Wat betekent het dat die keus 'vrij' is? Dat niemand je dwingt om het een of het ander te nemen? Stel dat je diabetes patient bent, en het ijs is niet suikervrij. Heb je dan nog steeds keus?

Heb je de vrije keus tussen boos worden of vriendelijk glimlachen als iemand in de supermarkt met zijn karretje tegen je opbotst? En als jij (uiteraard per ongeluk) tegen iemand anders opbotst, heeft die ander dan de vrije keus tussen boos worden of vriendelijk glimlachen? Wat voor conclusie trek je als hij of zij niet vriendelijk glimlacht?

Heeft een roker de keus om al of niet een sigaret op te steken? Heeft een junk de keus om al of niet zijn bolletje bruin te scoren? Heeft een Noordierse protestant waarvan de dochter door de IRA gegijzeld is de vrije keus om zijn auto met bom al of niet bij het politiebureau te parkeren?

Beslissingen nemen

Belangrijke beslissingen in je leven zijn beslissingen over welke van je talenten je ontwikkeld hebt en nog verder wilt ontwikkelen, over welke mensen je als vrienden gekozen hebt en

nog wilt kiezen, over de omstandigheden waarin je woont, over of je als alleengaande door de wereld gaat of met partner, en in het laatste geval, wie je als partner gekozen hebt of nog wilt kiezen.

Maak een lijstje van de beslissingen uit je leven die je de belangrijkste vindt (niet minder dan drie, niet meer dan vijf). Als je dit moeilijk vindt, beantwoord dan de vragen: hoe kom ik aan mijn huidige baan of studie, hoe kom ik aan mijn huidige partner en hoe kom ik aan mijn huidige woning? Ga vervolgens na wat tot elk van die beslissingen heeft geleid. Ga voor alle beslissingen uit het lijstje het volgende na:

1. Hoe en in welke omstandigheden is die beslissing gevallen?
2. Nam je de beslissing alleen of samen met anderen? Wat was het aandeel van anderen in de beslissing? Wat was je eigen aandeel?
3. Hoe zeker voelde je je van je zaak op het moment van beslissen?
4. Twijfelde je achteraf nog over je beslissing?

De filosoof Plato beschrijft de menselijk ziel als een span van twee paarden met een wagenmenner. De wagenmenner vertegenwoordigt het beste inzicht dat je over iets hebt. De paarden zijn van verschillende komaf: het ene paard vertegenwoordigt het temperament (of: je positieve energie) en is edel en van goede wil; het tweede paard vertegenwoordigt de begeerten en is wispelturig van aard. Het is dus een heel gedoe om de kar op de koers van het beste inzicht te houden. Dit beeld van innerlijke strijd om de juiste koers is natuurlijk maar een analogie. Herken je er iets in? Begrijp je wat Plato bedoelt met zijn ideaal van 'naar je beste inzicht handelen'? Als jij zelf beslissingen neemt, vind je het dan gemakkelijk of moeilijk om naar je beste inzicht te handelen?

Hoofdstuk 4

De Menselijke Natuur

Alle mensen even goed...?

Zijn alle mensen even goed? Of zijn alle mensen even slecht? Hier zijn drie opvattingen over de mens. Kruis aan met welke opvatting je het het meest eens bent, en licht je antwoord toe:

- De opvatting van Maarten Luther uit de Heiderberger catechismus: ‘De mens is geneigd tot alle kwaad en niet in staat tot enig goed.’
- De opvatting van Karel van het Reve dat de mens geneigd is tot alle kwaad en geneigd tot alle goeds. Karel van het Reve geeft het volgende commentaar op het beroemde citaat uit de Heidelberger catechismus: ‘Ik ben het met die uitspraak niet eens. Dat wil zeggen de mens is inderdaad, vind ik, geneigd en in staat tot alle kwaad. Er is geen gruweldaad die niet door mensen verricht is, dat is zeker. Maar daar staat tegenover dat er ook geen *goede* daad is, die niet door mensen verricht is. Zodat je eigenlijk zou moeten zeggen: de mens is geneigd tot alle kwaad en tot alle goeds. Die formulering is minder romantisch dan die van de Heidelberger Catechismus, maar komt mijns inziens dichter bij de waarheid.’ [3]
- De opvatting van Raymond Smullyan dat de mens van nature goed is. Smullyan is een logicus met belangstelling voor Chinese filosofie, en hij schrijft zijn opvatting toe aan de Chinese filosofen van de Tao. De stelling dat de mens van nature goed is volgt, zo beweert Smullyan, logisch uit twee andere beweringen die hij voor vanzelfsprekend houdt: (1) Ikzelf ben van nature goed, en (2) ikzelf ben niet fundamenteel beter dan de mensen om mij heen. [5]

Wie is een beter mens: Desi Bouterse of Moeder Theresa van Calcutta? Of zijn die twee onvergelykbaar? Als je de ene mens beter noemt dan de andere, waarop is dat oordeel dan gebaseerd?

Een goed karakter: wat is dat?

Is 'een goed mens zijn' hetzelfde als 'een goed karakter hebben'? Wat is 'een goed karakter' of 'een goede inborst'? Kunnen we 'karakter' definiëren als 'geheel van gewoontepatronen'? Dan heeft iemand een goed karakter als zijn gewoonten in het algemeen leiden tot goed gedrag. Maar wat is 'goed gedrag'? Wie maakt dat uit?

Is het een kwestie van pech of geluk of je met een goed of met een slecht karakter geboren wordt? Of hebben je ouders je karakter gevormd? Is het dan een kwestie van pech of geluk of je door je ouders bent gevormd tot iemand met een goed karakter? Of vorm je zelf je karakter? Zo ja, hoe dan?

Dickens vertelt hoe zijn romanheld David Copperfield met een jong meisje trouwt en zich voorstelt dat hij zich in de eerste jaren van zijn huwelijk aan de taak zal wijden om 'haar karakter te vormen'. Onze held komt dan (uiteraard) tot de onthutsende conclusie dat Dora's karakter al gevormd is. In hoeverre ligt het karakter van een volwassene vast? In hoeverre ligt het karakter van een kind vast? Op welke leeftijd is iemands karakter gevormd? Of ligt dat bij iedereen verschillend? Is jouw karakter gevormd?

Kun je een voorbeeld noemen van een slechte gewoonte die je hebt? Of laten we zeggen: een gewoonte waar je niet zo blij mee bent. Of heb je alleen goede gewoonten? Laten we voor het gemak even aannemen dat je bij jezelf minstens één gewoonte kunt ontdekken waar je niet zo blij mee bent. Zou je een beter mens zijn als je die gewoonte niet zou hebben? Denk je dat het mogelijk is om die slechte gewoonte af te leren en zo een beter mens te worden? Zo ja, hoe, en waarom doe je dat dan niet? Zo nee, waarom denk je dat het niet kan?

Hoe definieer je een karakterfout? Een gewoonte die je functioneren belemmert? Maar wat betekent 'goed functioneren' voor een mens dan? En wie bepaalt of je goed functioneert? Mag je dat zelf bepalen?

Hoelang denk je dat het duurt voor een nieuwe gewoonte zich gevormd heeft? Een week? Een maand? Een half jaar? Waar hangt het van af hoe moeilijk het is om een slechte gewoonte af te leren? Van hoe lang je die gewoonte al hebt? Denk je dat het voor iemand die tien jaar rookt moeilijker is om te stoppen dan voor iemand die vijf jaar rookt? Of heeft het meer te maken met hoeveel mensen in je directe omgeving die gewoonte ook hebben? Kan een kroegbaas die aan de drank is alleen van zijn drinkgewoonte af door zijn café te verkopen?

Ooit een geestelijk gezond mens gezien?

Sigmund Freud had op de vraag wat een geestelijk gezond mens moet kunnen een heel simpel antwoord: 'Lieben und arbeiten'. Mee eens? Een van de twee niet belangrijk? Iets anders dat nog belangrijker is?

Heiligen in onze tijd?

Wat vind je van de volgende ‘definitie’ van een heilige:

Een heilige is iemand voor wie aangenaam is wat goed is, en onaangenaam wat verkeerd is.

De definitie is van de filosoof Immanuel Kant. Denk je dat er heiligen bestaan? Is ‘van nature het goede willen’ hetzelfde als aangenaam vinden wat goed is, onaangenaam wat verkeerd is?

Moeder Theresa van Calcutta was volgens velen een bewonderenswaardig mens. Vind je het inspirerend dat er in onze tijd zulke mensen bestaan? Stel, er komt een engel uit de hemel en die zegt: je moet nu kiezen welk leven je wilt leiden, dat van moeder Theresa of dat van de popster Madonna. Wat zou je kiezen? Waarom?

In feite is de enige keus die je hebt natuurlijk: jezelf zijn. Om met Loesje te spreken: ‘Wees jezelf, er zijn al zoveel anderen.’ Maar geeft die rol je nog wel enige speelruimte? Wat is je eigen inschatting van de speelruimte die je hebt? Wat zou het kunnen betekenen om ‘speelruimte te hebben’ bij het vormgeven aan je leven?

Voorbeeldige mensen

Kun je voorbeelden noemen van mensen die je bewondert? Wat vind je bewonderenswaardig aan ze? Ken je ook bewonderenswaardige mensen in je directe omgeving?

Sommige mensen bewonderen mensen die onbereikbaar ver weg lijken: beroemde popsterren, super voetbaltalenten, leiders van machtige bedrijven, topwetenschappers ... Anderen bewonderen juist mensen die niet meer dan een tikkeltje van henzelf verschillen, maar die bij voorbeeld iets durven waar ze zelf te bang voor zijn. Heb jij de neiging mensen te bewonderen die onbereikbaar ver weg zijn? Of bewonder je ‘dichter bij huis’?

Toen aan Simon Carmiggelt eens werd gevraagd om iemand te noemen die hij bewonderde haalde hij een herinnering op aan de oorlog. Op het Centraal Station in Amsterdam worden opgepakte joden de trein in geslagen, door Duitse soldaten, geassisteerd door Nederlandse politie, of andersom. Het speelt zich allemaal in de volle openbaarheid af, maar geen Amsterdamse burger die het waagt zich ermee te bemoeien. Tot een jonge vrouw plotseling keihard over de perrons schreewt: ‘Lafbekken! Durven jullie wel, oude mensen slaan? Jullie moeten naar het Oostfront gaan, daar kun je dik op je donder krijgen!’ Die vrouw, daar had Carmiggelt altijd grote bewondering voor gehouden. Dat je dat durfde! Ben je het met Carmiggelt eens? Meindert Tjoelker en Joes Kloppenburg riepen ook ‘Kappen!’ of ‘Hufters, is het nu afgelopen?’, en dat hebben ze niet overleefd. Bewonderenswaardig? Of gewoon stom?

Rangschik de volgende personen naar de mate waarin je ze bewondert (degene die je het meest bewondert eerst, degene die je het minst bewondert laatst):

koningin Beatrix, Desi Bouterse, Nelson Mandela, bisschop Tutu, Bill Clinton, Bill Gates, Lady Diana, moeder Theresa van Calcutta, Tina Turner, Madonna (de popster), Monica Lewinsky, Johan Cruyff, John Lennon, Albert Einstein, je eigen vader, je eigen moeder.

Kun je niet kiezen? Geef ze dan allemaal een cijfer tussen 1 en 10.

Met wie van de genoemde *mannen* zou je het liefst een dag doorbrengen? Je mag ook de setting kiezen: waar zou je hem dan willen ontmoeten? Licht je keuze toe. Met wie van de genoemde *vrouwen* zou je het liefst een dag doorbrengen? Weer: de keuze van de lokatie is aan jou. Waar kies je voor? Waarom? Als je met geen van de genoemde personen een dag zou willen doorbrengen, wie zou je dan wel willen ontmoeten?

Of is het verkeerd om zulke lijstjes te maken? Oordeelt niet opdat gij niet geoordeeld worde? Maar houdt zo'n lijstje een oordeel in? Als we het nu gewoon opvatten als een manier om je eigen voorkeuren te exploreren?

Zelfrespect en respect voor anderen

Shakespeare beschrijft de bron van zelfrespect als volgt [4]:

To thine own Self be true.
And it will follow, as the night the day,
Thou canst not then be false to any man.

Wat betekent het om trouw te zijn aan jezelf? Wat heeft trouw zijn aan jezelf te maken met zelfrespect? Wat heeft trouw zijn aan jezelf te maken met de vraag bij 'Af'?

Kun je een voorbeeld vinden van een situatie waarin je ontrouw was aan jezelf? Wat gebeurde er?

Wie verdient meer respect, een makelaar in Amsterdam die per jaar drie ton verdient, of een verzorgster in een bejaardentehuis die dag in dag uit met een glimlach oude mensen in bad doet maar die weinig verdient (de CAO voor verzorgend personeel is in Nederland niet overdreven genereus)? Waarom? Of valt hier niets algemeen over te zeggen? Waarom dan niet?

Hoe zou het komen dat 'veel geld verdienen' bij de meeste Nederlanders respect afdwingt? Is dat omdat we een volk van kruideniers zijn? Vind je rijkdom of inkomen een goede maat voor het respect dat iemand verdient? Is geld verdienen hetzelfde als respect verdienen? Waarom wel/niet?

De oprichter van Yab Yum, het sjiekste bordeel van Nederland, heeft in maart 1999 zijn zaak voor een onbekend maar naar we mogen aannemen zeer aanzienlijk bedrag verkocht om van het leven te gaan genieten. Dit bericht haalde de landelijke dagbladpers. Yab Yum heeft een jaaromzet van tien miljoen gulden, tevreden klanten, een filiaal in Rotterdam, plannen voor vestigingen in het buitenland. Vind je oprichter Theo Heuft een man die respect (of zelfs bewondering) verdient? Of juist niet? Waarom?

Of is het soms zo dat iedereen evenveel respect verdient? Verdient een junk op de Zeedijk evenveel respect als een makelaar in koffie of onroerend goed? Waarop berust dat oordeel?

Hoofdstuk 5

De macht van het gevoel

Spinoza besteedt een groot deel van zijn *Ethica* aan 'De aard en oorsprong van de aandoeningen' en 'De macht van de aandoeningen'. Sindsdien is nadenken over aard van de menselijke emoties helaas een beetje uit de filosofische mode geraakt.

Ten onrechte, want onze gevoelens zijn letterlijk onze drijfveren. Helderder inzicht verwerven in wat je wilt, dat is allemaal mooi, maar als je geen *energie* hebt om dat inzicht in daden om te zetten koop je er weinig voor.

Shakespeare's *Othello* gaat over jaloezie, *Macbeth* over ambitie, *Hamlet* over besluiteloosheid, *King Lear* over wanhoop. Dat zijn dankbare rollen: emoties uitleven is theater. Met alle hoofdfiguren loopt het overigens heel slecht af. Shakespeare's drama's demonstreren wat er kan gebeuren als je over de rand van de waanzin gaat en je emotie tot het uiterste uitleeft. Een toneelspeler kan zo'n rol alleen overtuigend neerzetten door te putten uit zijn eigen ervaringen met heftige jaloezie, met nietsontziende ambitie, met extreme besluiteloosheid, en met opperste wanhoop. Denk je dat je om een goed toneelspeler te zijn een bepaald soort karakter moet hebben? Wat voor karakter? En is het hebben van zo'n karakter in het gewone leven een pre of eerder een handicap?

Wat opvalt is dat de rollen waar de heftigste emoties worden geuit het dankbaarst zijn. Sarastro, de wijze hogepriester uit Mozarts *Zauberflöte*, is maar een saai figuur. Iemand die in iedereen altijd het goede ziet, die niemand ooit iets kwalijk neemt, die zondaars kalm aanspoort om het rechte pad weer te nemen, daar is eigenlijk kraak noch smaak aan. Nee, dan de koningin van de nacht, die gooit haar woede er tenminste uit. Wat vind je van: emoties tot het uiterste uitleven kan gevaarlijk zijn, maar emoties altijd inhouden is saai? Mee eens of niet? Waarom?

Woede

Opvliegende kinderen die vaak in ruzies verzeild raken krijgen van hun ouders soms het advies of eerst langzaam tot tien te tellen voor ze erop slaan als ze getreiterd worden.

Vind je dat een goed advies? Waarom?

Bestaat er volgens jou terechte woede? Kun je een voorbeeld noemen van een situatie waarin je kwaad bent geworden en waarin je achteraf zeer tevreden was over je 'terechte boosheid'? Hoe reageerde je omgeving?

Of vind je dat het voor een volwassene altijd beter is zijn woede onder controle te houden? Waarom?

Wat vind je van het volgende 'advies' van de dichter Heinrich Heine (fragment uit 'Guter Rat', in *Letzte Gedichte*)?

Hat versalzen dir die Suppe
deine Frau, bezähm die Wut,
Sag ihr lächelnd: "Süße Puppe,
Alles, was du kochst, ist gut."

Volgens Heine werpt het beteugelen van je driften rijke vrucht af, hier en hiernamaals, al weten we natuurlijk niet helemaal zeker of hij het meende:

Wirst du diesen Rat erproben,
Dann, mein Freund, genießest du
Einst das Himmelreich dort oben,
Und du hast auf Erden Ruh.

Mee eens of niet? Waarom?

Kun je met woede nog iets anders doen dan het gevoel uitleven of het gevoel onderdrukken? Zo ja, wat? Met mate uitleven? En hoe moet dat? Sublimeren? Hoe dan? De gegenereerde energie gebruiken voor iets constructiefs? Nog iets anders?

Denk je dat iemand die opvliegend van aard is kan veranderen? Weet je daar soms voorbeelden van? Als je denkt dat het kan, hoe zou je dat dan moeten aanpakken? En: zou het wenselijk zijn? Als je denkt dat het niet kan: betekent dat dan dat iemand die in blinde woede iemand doodslaat daar eigenlijk niets aan kon doen? Opvliegend karakter, niets aan te doen?

Zijn er ook dingen die te erg zijn voor woede? Karel van het Reve vertelt ergens dat hem eens werd gevraagd of hij tijdens de oorlog niet woedend was om wat de Duitsers deden. Zijn antwoord: 'Nee, daar was ik niet woedend om. Wat de bezetters deden was te erg voor woede.' Kun je je daar iets bij voorstellen?

Verdriet

'Een man mag niet huilen.' Mee eens of niet?

Haat

Wat vind je van ‘Haat is versteende woede’? Zijn er volgens jou omstandigheden waarin het goed is om te haten? Zie je verschil tussen een persoon haten en een gedragswijze of standpunt van iemand haten? Denk je dat er omstandigheden zijn waarin het goed is om te haten? Zo ja, geef voorbeelden. Zo nee, wat kan een mens dan doen om van zijn haat af te komen?

Liefde

Wat kan Dante bedoeld hebben toen hij schreef dat het de liefde is die de zon en de andere sterren beweegt? Of schreef de auteur van *Paradiso* dit alleen maar omdat hij nog nooit van zwaartekracht had gehoord?

Afgunst

Je hebt twee soorten afgunst: ik ben afgunstig op Bach. Ik benijd hem zijn talent. Ik kijk tegen hem op. Ik bewonder hem. Ik zoek zijn gezelschap, of als dat niet lukt probeer ik een glimp van hem op te vangen als hij uit een café of uit de Thomaskerk komt. Ik koop zijn werk. Ik zou graag één keertje iets willen schrijven dat een beetje in zijn buurt komt.

Maar er is ook een andere vorm van nijd: ik ben kwaad dat Bach iets kan dat ik niet kan. Daarom wil ik Bach verhinderen te doen wat hij doet en wat ik niet kan. Jij, Bach, zo spreek ik hem aan, wat verbeeld jij je wel? Jij maakt dingen die ik niet kan maken. Erger nog, jij maakt dingen (fuga’s met name) die ik zelfs niet eens *volgen* kan. Daar moet jij mee ophouden. Daar betaal ik geen luistergeld voor. Jij moet niet zo elitair zijn.

Karel van het Reve, ‘Kunst mag niet elitair zijn’, in [2].

Volgens Karel van het Reve is het eerste soort afgunst goed, het tweede soort verkeerd. Mee eens?

Hoofdstuk 6

Goed en verkeerd

Het onderscheid tussen waar en onwaar is niet hetzelfde als dat tussen goed en verkeerd. Waar en onwaar slaan op antwoorden die al dan niet de werkelijkheid getrouw beschrijven. Goed en verkeerd slaan op menselijke handelingen, met name op handelingen die gevolgen hebben voor anderen.

Kun je een voorbeeld geven van een handeling waarbij je op het moment zelf vond dat je geen keus had, maar die je achteraf toch verkeerd vond? Kan een handeling waarbij iemand geen keus heeft verkeerd zijn? Wat wil het zeggen om 'geen keus te hebben'?

Hoe maak je uit of een handeling goed of verkeerd is? Door naar de werkelijkheid om je heen te kijken (bij voorbeeld: naar de gevolgen die een handeling kan hebben)? Door te kijken naar wat de samenleving van je verwacht? Door te kijken naar wat je familie van je verwacht? Door binnenin jezelf te kijken? En hoe moet dat dan?

Kun je een voorbeeld noemen van een handeling die altijd absoluut verkeerd is? Doodslag? Waarop berust je oordeel?

Wat als ...

De filosoof Immanuel Kant zei over de vraag of een handeling door de beugel kon of niet (ongeveer) het volgende: Als je redelijkerwijs zou kunnen willen dat de regel achter jouw gedrag tot algemene norm wordt verheven, dan is dat gedrag goed, en anders is het verkeerd. Mijn moeder zei het beknopter:

Wat als iedereen dat zo zou doen?

Wat als iedere burger de belasting zou ontduiken? Wat als ieder slachtoffer van een misdrijf eigen rechter zou spelen? Wat als iedere automobilist door rood zou rijden? Wat als iedere bijstandstrekker zwart bij zou klussen? Wat als iedere arme student proletarisch zou winkelen? Wat als iedere reiziger valse opgave zou doen bij de bagageverzekering?

Is dit een goed handvat voor het onderscheid tussen goed en verkeerd? Waarom (niet)?
Te streng? Niet streng genoeg? Niet bruikbaar? Waarom niet?

Aangenaam en onaangenaam

Wat vind je van:

Goed is wat aangenaam is, verkeerd is wat onaangenaam is.

En van:

Aangenaam is wat goed is, onaangenaam is wat verkeerd is.

Betekent dit trouwens hetzelfde als het vorige?

Heeft ‘goed handelen’ altijd aangename consequenties, en ‘verkeerd handelen’ altijd onaangename? Aangenaam of onaangenaam voor wie?

Weet je een voorbeeld van iets wat onaangenaam is om te doen maar dat toch je plicht is? Een voorbeeld van iets dat alleen maar onaangename gevolgen heeft voor iedereen die erbij betrokken is, maar dat toch goed is? Een voorbeeld van iets dat alleen maar aangename gevolgen heeft voor iedereen die erbij betrokken is, maar dat toch verkeerd is?

Doel en middelen

Weet je een voorbeeld van een doel dat zo heilig is dat alle middelen die dienen om dat doel te bereiken geoorloofd zijn?

Weet je een voorbeeld van een middel dat zo verwerpelijk is dat geen enkel doel dit middel rechtvaardigt (‘Het middel ontheiligt het doel’)?

Hoofdstuk 7

Recht, Plicht, Verantwoordelijkheid

Tegenover ieder recht van een huurder staat een plicht van zijn huisbaas. Tegenover iedere plicht van een huurder staat een recht van zijn huisbaas. Net zo: Als in je arbeidscontract staat dat je een bepaald recht hebt (bij voorbeeld recht op onbetaald verlof in zekere omstandigheden), legt jouw recht een plicht op aan jouw werkgever. Is het altijd zo dat tegenover elk recht van iemand een plicht van een ander staat? Hoe staat het dan met de rechten van de mens? Over de plichten van de mens wordt in de Geneefse conventie niet gerept. Hoe zou dat komen?

Is het zo dat inwoners van Nederland bepaalde rechten hebben die voortvloeien uit het feit dat zij inwoners van Nederland zijn? Kun je voorbeelden noemen van zulke rechten?

Als het zo is dat inwoners van Nederland bepaalde rechten hebben die voortvloeien uit het feit dat zij inwoners van Nederland zijn, betekent dat dan dat inwoners van Nederland ook bepaalde plichten hebben die voortvloeien uit het feit dat zij inwoners van Nederland zijn? Zo nee, waarom niet? Zo ja, kun je voorbeelden geven van zulke plichten? Wat is de samenhang tussen de rechten en de plichten van inwoners van Nederland?

Wat betekent het dat een instantie of organisatie plichten heeft? Zijn die plichten de plichten van degenen die betrokken zijn bij die organisatie (bij voorbeeld: de ambtenaren in dienst van de Nederlandse staat)? Betekent een plicht van een organisatie nog wel iets als er geen plichten voor individuen uit voortvloeien?

Kan een organisatie of instantie ook rechten hebben? Zo ja, geef voorbeelden. Zijn die rechten de rechten van degenen die betrokken zijn bij de organisatie, bij voorbeeld de ambtenaren? En als je vindt dat een organisatie of instantie geen rechten kan hebben: waarom niet? Is dit een voorbeeld van plichten zonder rechten?

Stel, je bent zowel huisvader als werknemer bij internationaal concern X. Deze twee rollen brengen verschillende rechten en plichten met zich mee. Welke rechten en plichten wegen het zwaarst: die tegenover je gezin of die tegenover je baas? Of valt daar niets algemeen over te zeggen? Wat doe je bij een geval van conflicterende plichten? Het concern wil je overplaatsen naar het buitenland, maar je gezin heeft bezwaren. Je gezin vraagt 's

avonds je aandacht, maar je baas ook. Hoe los je zoiets op? Bestaat er altijd een goede oplossing? Hoe weet je dat je een goede oplossing hebt gevonden?

Belofte maakt schuld

Als je iets belooft, leidt dat dan altijd tot de plicht om het ook te doen? Homerus vertelt hoe Agammemnon de goden beloofde om als dank voor een behouden thuiskomst het eerste levende wezen te offeren dat hij zou tegenkomen. Dat blijkt zijn eigen dochter Iphigeneia te zijn. Had hij vervolgens kunnen (of moeten) zeggen: 'Foutje, zo had ik het niet bedoeld'?

Agammemnon had de pech dat hij zijn belofte deed aan de goden. Als je de buurman iets belooft loopt het meestal zo'n vaart niet. Is een belofte altijd een belofte aan iemand? Kun je ook aan jezelf iets beloven? Wat gebeurt er als je een belofte aan jezelf breekt?

Aan welke beloften ben je gehouden en aan welke niet? Wie bepaalt dat? Als je een belofte aan iemand breekt berokken je over het algemeen die ander schade. Berokken je ook jezelf schade door een belofte te breken? Zo nee, wat is er dan tegen om een belofte alleen te houden als dat jou goed uitkomt? Zo ja, op wat voor manier schaad je jezelf?

Verantwoordelijk zijn

Als je bij Delft Instruments werkt, en jouw firma levert nachtzichtapparatuur aan het regime van Saddam Hussein, ben jij dan als werknemer mede verantwoordelijk voor wat er in Irak met die spulletjes wordt aangericht? En als lid van de raad van bestuur? Als je kleine aandeelhouder bent bij Shell, ben je dan mede verantwoordelijk voor het beleid van Shell in Nigeria? En als je grootaandeelhouder bent? Of lid van de raad van bestuur? Als je in de heroine-handel zit, ben je dan mede verantwoordelijk voor de ellende op de Zeedijk? Als klein dealertje? Als grote handelaar? En als directeur van een bank die het drugsgeld witwast?

Je kan als eenvoudige werknemer bij Delft Instruments niet verhinderen dat jouw firma gevaarlijk spul levert aan een misdadig regime. Dus wat moet je dan doen: toch protesteren en ontslag nemen? En wie schiet daar wat mee op? Kun je verantwoordelijk zijn voor dingen die je niet kunt helpen? Hoe weet je zeker dat je iets niet kunt helpen?

Heeft 'verantwoordelijk zijn' iets te maken met 'de vrije keus hebben'? Vraag voor rokers: Waarom ben je nog niet gestopt? Heb je eigenlijk de vrije keus om te stoppen of niet? Zo ja, dan nogmaals de vraag: Waarom ben je nog niet gestopt? Zo nee: Is er ooit een moment geweest waarop je de vrije keus had om te stoppen of niet? Als je straks een van de ziekten krijgt waar op de pakjes sigaretten tegen wordt gewaarschuwd, wie is dan verantwoordelijk?

Als een roker longkanker krijgt, is dat dan uitsluitend en alleen zijn eigen schuld? Of is de

sigarettenindustrie of de staat die profiteert van het sigarettenaccijns mede verantwoordelijk? Maar hoe kan een organisatie (of zelfs een hele industrietak) voor iets verantwoordelijk zijn? Is verantwoordelijkheid niet altijd een zaak van het individu? Welke individuen bij de sigarettenindustrie zijn het dan die medeverantwoordelijk zijn voor het feit dat ik aan longkanker doodga?

Is ‘verantwoordelijk zijn’ voor een organisatie hetzelfde als ‘juridisch aansprakelijk gesteld kunnen worden’? Zo ja, is het dan voldoende voor Delft Instruments om de documentatie van de nachtkijkers te voorzien van kleine lettertjes: ‘Onze firma aanvaardt geen aansprakelijkheid voor het gebruik dat van deze apparatuur wordt gemaakt’? Zo nee, wat is dan het verschil tussen verantwoordelijk zijn en aansprakelijk gesteld kunnen worden?

Is er verschil tussen ‘verantwoordelijk zijn’ en ‘verantwoordelijkheid dragen’? Zo ja, wat is het verschil? Is er verschil tussen ‘voor iets verantwoordelijk zijn’ en ‘de verantwoordelijkheid voor iets *kunnen* dragen’? Van kinderen vinden we dat ze zekere verantwoordelijkheden nog niet kunnen dragen. Hoe zit dat bij volwassenen? Heeft elke volwassene dezelfde verantwoordelijkheden? Of bestaat er zoiets als ‘verantwoordelijkheid naar draagkracht’?

Verantwoordelijkheid nemen, of niet

Was de burgemeester van Groningen verantwoordelijk voor het feit de oudejaarsrellen in de Oosterparkbuurt uit de hand liepen? Was het terecht dat hij naar aanleiding daarvan werd gedwongen om af te treden? Waarom? Was het terecht dat hij daarna zonder bezwaar burgemeester van Almere kon worden? Waarom?

Hoe kun je je van verantwoordelijkheden ontdoen? De vroegere koning van België, Boudewijn, was het niet eens met een wet inzake abortus en wilde daar de verantwoordelijkheid niet voor nemen. Hij deed voor één dag afstand van de troon, de wet passeerde zonder zijn handtekening, en de dag daarop was hij weer gewoon koning. Wat vind je hiervan? Een elegante manier om de verantwoordelijkheid niet te hoeven nemen? Of was de koning gewoon zwaar op de hand, en kan een koning hoe dan ook niet verantwoordelijk worden gehouden voor elke wet die hij ondertekent?

Wie een leidinggevende functie bekleedt heeft de verantwoordelijkheid voor de besluiten die hij in die functie neemt. Als de top van een concern het niet eens kan worden over het te voeren beleid is het de gewoonte dat er een of meer bestuurders opstappen (uiteraard met een riant afvloeiingsregeling). Kennelijk kun je van sommige verantwoordelijkheden af, simpelweg door je functie ter beschikking te stellen. Kun je ook voorbeelden bedenken van verantwoordelijkheden waar je niet onderuit kunt?

Bij het nakaarten over een verkeerd uitgekakte politieke beslissing proberen bewindslieden nogal eens de verantwoordelijkheid door te schuiven. ‘Dit besluit viel niet onder mijn verantwoordelijkheid, maar onder die van topambtenaar Heuvelmans.’ Is een politicus verantwoordelijk voor alle besluiten van zijn ambtenaren? Wanneer wel en wanneer niet?

Is een ambtenaar mede verantwoordelijk voor de besluiten van zijn superieuren? Wanneer kan een ambtenaar zich beroepen op het feit dat hij een politiek besluit uitvoert, en dus niet zelf verantwoordelijk is, en wanneer niet?

Zijn er verantwoordelijkheden die niet voortvloeien uit een functie maar die ieder mens heeft? Zo ja, geef voorbeelden. Zijn dit soms de ‘plichten van de mens’ die de tegenhanger zijn van de ‘rechten van de mens’?

In Duitsland wordt een campagne gevoerd tegen straatcriminaliteit, onder de leuze: ‘Wer nichts tut macht mit’. Dit is Duits, en het klinkt voor de verandering nu eens heel anders dan ‘Wir haben es nicht gewußt’. Het betekent zoiets als: wie niets doet is medeplichtig. De Volkskrant meldde in maart 1999 dat de Nederlandse overheid (nog) niet voelt voor een campagne met een vergelijkbare leus. De leus gaat volgens de Nederlandse overheid te ver: je bent immers juridisch niet medeplichtig als je uit zelfbehoud niets doet. Mensen hebben het recht zich afzijdig te houden. Mee eens? Waar gaat het trouwens om bij een campagne tegen geweld op straat: de mensen doordringen van hun medeplichtigheid in juridische zin, of de mensen doordringen van hun medeverantwoordelijkheid in morele zin? Kun je moreel medeverantwoordelijk zijn terwijl je juridisch niet medeplichtig bent? En wie maakt dat uit?

Pech

Vraag voor drinkers: Ben je ooit achter het stuur van de auto gaan zitten nadat je gedronken had? Wist je toen absoluut zeker dat je niemand in gevaar zou brengen? Stel dat je een ongeluk had veroorzaakt, wie was er dan verantwoordelijk geweest? En als je in zo’n situatie geen ongeluk veroorzaakt, aan wie is dat dan te danken?

Nalatig of onvoorzichtig zijn we allemaal weleens. Gelukkig blijven de gevolgen meestal beperkt. Maar soms niet . . . Zo beschouwd heeft iemand die door onvoorzichtigheid een kind doodrijdt gewoon domme pech. Hij is niet nalatiger geweest dan zijn buurman, maar *hij* heeft een kinderleven op zijn geweten, en de buurman niet. Vind je het dan toch terecht om zo’n man zwaar te straffen? Waarom (niet)?

Stel, er zijn twee terroristen. Ze fabriceren allebei een zware bom, en plaatsen die in een drukke winkelstraat. De bom van de eerste terrorist gaat af, en dat kost tien mensen het leven. In de bom van de tweede terrorist zit (net als in de twee terroristen zelf) een draadje los. Die bom gaat niet af. De eerste terrorist heeft tien mensenlevens op zijn geweten. Aan de handen van de tweede terrorist kleeft geen bloed. Hun intentie was echter precies hetzelfde . . . Vind je het terecht om de eerste terrorist zwaarder te straffen dan de tweede? Waarom (niet)?

Wat niet weet...

Stel dat je zou weten dat de dure sportschoenen die je net hebt gekocht geproduceerd zijn in Vietnam (of China, of Mexico), door kinderen, tegen een hongerloon. Dat heet: globalisering van de economie. Maakt het feit dat jij die schoenen hebt gekocht jou dan mede verantwoordelijk voor de situatie waarin die kinderen moeten leven?

De dure sportschoenen die je net hebt gekocht zijn geproduceerd in Vietnam (of China, of Mexico), door kinderen, tegen een hongerloon. Maar..., dat staat niet op de doos, de schoenen zijn van een wereldmerk, en weet jij veel wat globalisering van de economie inhoudt. Kortom, jij weet van niets. Ben je dan toch (een heel klein beetje) mede verantwoordelijk voor de situatie waarin die kinderen moeten leven?

Oedipus is een vondeling die op avontuur gaat om zich een plaats in de wereld te veroveren. Hij krijgt het op reis aan de stok met een tegenligger die met zijn wagen de weg verspert. Er ontstaat een verkeersruzie die vreselijk uit de hand loopt: de twee raken in gevecht gewikkeld, en de vreemdeling legt het loodje. Later komt Oedipus in Thebe aan, bevrijdt de stad van een plaag, en trouwt met de koningin. Dat wordt zijn ondergang, want de vreemdeling die hij gedood heeft is in feite zijn vader en de koninklijke weduwe die hij getrouwd heeft is in feite zijn moeder. Oedipus wist letterlijk niet wat hij deed toen hij zijn vader uit de weg ruimde, en toen hij met zijn moeder trouwde. Toch wordt het hem aangerekend. Tragisch, niet? Maar vind je het ook realistisch? Is het werkelijk zo dat je verantwoordelijk kunt zijn voor een misdrijf waarvan je je niet bewust bent? Of had Oedipus nog iets kunnen doen om een slechte afloop te voorkomen? Kun je verantwoordelijk zijn voor iets waar je geen weet van hebt?

Kun je een voorbeeld noemen van een zaak die aan de ene kant absoluut onrechtvaardig is en waarvan je aan de andere kant toch met honderd procent zekerheid kunt zeggen dat jij voor dat onrecht op geen enkele manier verantwoordelijk bent?

In gangsterfilms is het voldoende als de peetvader zegt 'We hebben tegenwoordig behoorlijk veel last van meneer Jansen. Het zou eigenlijk het beste zijn als meneer Jansen zou verongelukken.' Er wordt dan door de andere boeven instemmend geknikt. Vervolgens krijgt meneer Jansen inderdaad een ongeluk. De peetvader weet van niets en gaat met een uitgestreken gezicht naar de begrafenis. Komt zoiets alleen in gangsterfilms voor? Voorbeelden van buiten de film?

Schuld en aflossing

Als je bij je huisbaas (of je kroegbaas) voor 400 gulden in het krijt staat, dan kun je die schuld aflossen door met vier snippen over de brug te komen. Hoe staat het met morele schuld? Kun je die ook aflossen? En wie bepaalt of de schuld is afgelost? Of bestaat er geen morele schuld?

De personen die Joes Kloppenburg hebben doodgeslagen zijn nooit gepakt. De kans dat

dat alsnog gebeurt is uiterst klein. De schuldigen worden in dit geval dus niet gestraft, tenminste niet door de Nederlandse justitie. Er moeten in Nederland een paar mensen rondlopen die van zichzelf weten: wij hebben Joes Kloppenburg doodgeslagen en we komen ermee weg, want we zijn niet gepakt en als we geen kik geven dan worden we ook nooit gepakt.

Stel dat de daders zich nooit aangeven. Betekent dat dan dat hun morele schuld nooit wordt afgelost? En wat wil dat zeggen? Kun je je voorstellen dat die daders dat helemaal niet erg vinden?

Stel dat die personen zich alsnog aangeven, veroordeeld worden, en hun straf uitzitten. Is hun schuld daarmee afgelost? Wie bepaalt dat? De Nederlandse justitie? De familie van Joes Kloppenburg? De daders zelf? Of bestaat er morele schuld die nooit kan worden afgelost? En wie bepaalt dat?

Als je de schulden van je onderneming niet meer betalen kunt dan kun je faillissement aanvragen. Faillissement is bedoeld om uit een maatschappelijke impasse te geraken. Een failliete boedel wordt opgedoekt, de opbrengst wordt onder de schuldeisers verdeeld, en de schuldeisers krijgen te horen dat ze verder naar hun centen kunnen fluiten. Einde verhaal.

Bestaat er ook zoiets als een moreel faillissement? Zo ja, hoe ziet dat eruit? Zo nee, wat dan te doen als je in een morele impasse zit? Je morele schuld is niet afgelost, kan niet worden afgelost, maar je moet verder met je leven . . .

Of is dat soort vragen te zwaar op de hand? Worden we soms gered door de vervaging van onze herinnering? Door het feit dat elke dag de zon opnieuw opgaat, met de belofte van een nieuw begin?

Hoofdstuk 8

Rechtvaardig en Onrechtvaardig

Laß die heil'gen Parabolen,
Laß die frommen Hypothesen —
Suche die verdammten Fragen
Ohne Umschweif uns zu lösen.

Warum schleppt sich blutend, elend,
Unter Kreuzlast der Gerechte,
Während glücklich als ein Sieger
Trabt auf hohem Roß der Schlechte?

Woran liegt die Schuld? Ist etwa
Unser Herr nicht ganz allmächtig?
Oder treibt er selbst den Unfug?
Ach, das wäre niederträchtig.

Also fragen wir beständig,
Bis man uns mit einer Handvoll
Erde endlich stopft die Mäuler —
Aber ist das eine Antwort?

Heinrich Heine, uit 'Letzte Gedichte'

Recht en wet

Zijn de wetten van een democratisch land per definitie rechtvaardig? Zou je een voorbeeld kunnen noemen van een Nederlandse wet die (volgens jou) onrechtvaardig is? Wat is de maat voor rechtvaardigheid?

Is rechtvaardig handelen hetzelfde als goed handelen, onrechtvaardig handelen hetzelfde als verkeerd handelen?

Kan een politiek besluit dat democratisch is genomen niettemin onrechtvaardig zijn?

Zo nee, betekent dat dan (bij voorbeeld) dat de politionele acties die Nederland in de vijftiger jaren heeft ondernomen rechtvaardig waren? Zo ja, met welk recht kun je een democratisch genomen besluit onrechtvaardig noemen?

Als je het handelen van een politicus (bij voorbeeld: het uitvoeren van een met meerderheid van stemmen genomen besluit tot het voeren van een koloniale oorlog) veroordeelt als onrechtvaardig of immoreel, waarop berust dan dat oordeel? Wat had die politicus dan moeten doen: aftreden?

Poncke Princen wilde enige jaren geleden de Staat der Nederlanden ter verantwoording roepen voor het voeren van een onrechtvaardige koloniale oorlog in wat toen nog Nederlands Indië heette. Hans van Mierlo, minister van buitenlandse zaken: 'Ik voel me niet verantwoordelijk. Ik was toen geen minister van buitenlandse zaken.' Wat vind je van dat standpunt? Als de huidige politici geen verantwoordelijkheid dragen voor gedrag van hun voorgangers, wie dan wel? Colijn is al lang dood. Is er iemand die zijn verantwoordelijkheid of zijn schuld erft? Of is er geen sprake van schuld? Gaan de verantwoordelijkheden voor falend of immoreel beleid met de dode politici mee het graf in?

Hoofdstuk 9

Ga terug naar 'Af'.

Hoofdstuk 10

Kleine Katechismus van de Nieuwe Filosofie

Vraag 1 *Verbetert nieuwe filosofie de kwaliteit van het bestaan?*

Antwoord: Het doel van streven naar wijsheid is de kwaliteit verbeteren van de beslissingen die je neemt. Wat heb je aan wijsheid als je er niets mee doet?

Vraag 2 *Gaat nieuwe filosofie uit van een definitie van kwaliteit van het bestaan? Waar komt die definitie vandaan?*

Antwoord: Nee, het gaat er juist om dat je zelf steeds helderder voor ogen krijgt wat jij verstaat onder ‘een goed leven’, en daarnaar leert handelen.

Vraag 3 *Is het niet link om allerlei gevoelige onderwerpen zomaar publiek aan de orde te stellen? Om ruzie in een multiculturele samenleving te voorkomen is de nieuwe Nederlandse gewoonte toch juist om het over bepaalde ideologische kwesties maar liever niet te hebben. Ben je niet bang dat dat nieuwe filosoferen uit de hand loopt?*

Antwoord: In de zeventiende eeuw waren er in Amsterdamse kroegen twee gespreksonderwerpen verboden: godsdienst en politiek. De ervaring had namelijk geleerd dat religieuze en politieke discussies te vaak uit de hand liepen, met alle risico's vandien voor de clientèle, de inboedel, en de rust in de stad. Maar zo'n verbod op gevoelige onderwerpen zou natuurlijk helemaal tegen de geest zijn van de nieuwe filosofie. Wat het proces relatief ongevaarlijk maakt is de inzet om tot verheldering voor jezelf te komen. Wat de ander zegt fungeert immers steeds als een spiegel voor onszelf. Waarom zou je de spiegel stukslaan wanneer die iets weerspiegelt dat je niet bevalt? En een belangrijk verschil met de Amsterdamse kroegen is natuurlijk: we schenken er geen alcohol bij.

Vraag 4 *De vragen die de nieuwe filosofen stellen lijken soms zo therapeutisch. Wat is het verschil tussen nieuwe filosofie en psychotherapie?*

Antwoord: Nieuwe filosofie zou je kunnen beschouwen als psychotherapie voor geestelijk gezonde mensen. Je mag trouwens aannemen dat het preventief werkt. Als de kwaliteit van je beslissingen verbetert zal de kans dat je ooit overspannen raakt of stress of burn-out verschijnselen gaat vertonen immers kleiner worden. Sommige mensen gaan pas nadenken over de manier waarop ze hun leven inrichten als alles falikant verkeerd gaat. De nieuwe filosofen stellen gewoon voor om iets eerder te beginnen met nadenken.

Vraag 5 *Wat is dat dan, een geestelijk gezond mens?*

Antwoord: Dat is juist een van de vragen die de nieuwe filosofen zichzelf steeds maar weer voorhouden. Wat vind je trouwens voorlopig van: een geestelijk gezond mens is een mens die in staat is om te genieten van ‘lieben und arbeiten’? Maar als je dat antwoord onvolledig vindt, of niet juist, is dat niet erg. Niets let je om zelf een antwoord te geven dat je meer inspireert.

Vraag 6 *Ooit een werkelijk wijs mens ontmoet?*

Antwoord: Nou, eerlijk gezegd, nee... Alle mensen die ik tegenkom zijn van tijd tot tijd dom, kortzichtig, potsierlijk, naief, zelfingenomen, onnozel, verstrooid, bang of (vul zelf maar in). En ze nemen dus ook beslissingen die navenant zijn. Maar er zijn wel mensen die leren van hun domme, kortzichtige, potsierlijke, naieve, zelfingenomen, onnozele, verstrooide, of bange handelingen uit het verleden. Dat zijn mensen die streven naar wijsheid. Echte filosofen dus.

Vraag 7 *Levert nieuwe filosofie nu een nieuwe methode voor het streven naar wijsheid of niet?*

Antwoord: Het bestaan van een patentmethode voor het streven naar wijsheid zou betekenen dat iedereen zijn zoektocht op dezelfde plaats start. Niets wijst er echter op dat dat zo is. Jouw weg naar wijsheid begint op de plaats waar je nu bent. Een filosoof die een patentmiddel in de aanbieding heeft is als die Ierse boer die je de weg hebt gevraagd naar Cork. De boer krabt op zijn hoofd, denkt lang na, en zegt dan: ‘Well, if I would want to go to Cork, I would never start out from here.’

Vraag 8 *Is zoeken naar wijsheid hetzelfde als zoeken naar geluk?*

Antwoord: Geluk zoek je niet, of liever, zolang je geluk zoekt vind je het waarschijnlijk niet. Je zou het wel kunnen vinden bij het zoeken naar iets anders, bij voorbeeld ... bij het zoeken naar wijsheid.

Vraag 9 *Veel van de vragen die de nieuwe filosofen stellen beginnen met ‘Wat zou je doen als ...’ Maar wat heb ik eraan om me te verplaatsen in hypothetische situaties?*

Antwoord: Daarmee doe je een beroep op een vermogen dat bij vrijwel iedereen onderontwikkeld is, een vermogen dat van het grootste belang is voor het nemen van wijze beslissingen: je verbeelding.

Vraag 10 *Hoe weet ik nu hoe ik me in zo’n hypothetische situatie zou gedragen?*

Antwoord: Dat weet je natuurlijk ook niet. Je kent immers jezelf niet. De vragen zijn juist bedoeld als hulpmiddel om je eigen voorkeuren, opinies en neigingen beter te leren kennen, en om onopgeloste conflicten binnen jezelf op te sporen en te exploreren.

Vraag 11 *Bij sommige vragen ga ik me bepaald ongemakkelijk voelen. Wat betekent dat?*

Antwoord: We reageren het sterkst op vragen die raken aan onze eigen onopgeloste conflicten. De vragen die weerstand oproepen zijn dus (vaak) juist de vragen die de moeite van het overwegen het meest waard zijn. Maar ieder kiest zelf wat hij onder ogen wil zien en wat niet. Voorlopig niet, althans.

Vraag 12 *Er zijn geen goede of foute antwoorden?*

Antwoord: Nee, er zijn alleen oprechte en onoprechte antwoorden.

Bibliografie

- [1] Jan van Eijck. *Filosofie: een inleiding*. Boom, 1982.
- [2] Karel van he Reve. *Een dag uit het leven van de reuzenkoeskoes*. G.A. van Oorschot, 1979.
- [3] Karel van het Reve. *Luisteraars*. G.A. van Oorschot, 1995.
- [4] William Shakespeare. Hamlet. 1599-1600.
- [5] R.M. Smullyan. *The Tao is Silent*. Harper and Row, 1977.